

УКРАЇНЦІ-ЛАТИННИКИ ЯК ПАРОСТОК КОНСЕРВАТИВНОЇ ТЕЧІЇ У ЗАГАЛЬНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі широкого кола джерел, як опублікованих, так і віднайдених автором в архівах, висвітлено місце та роль політичної групи українців польської культури (або українців-латинників) в українському національно-визвольному русі початку ХХ століття. Проаналізовано причини й передумови започаткування згаданої групи її ідеологом В'ячеславом Липинським. Простежено процес викристалізування політичної платформи напряму, що ґрунтувалася на ідеї територіалізму та формування української політичної нації. Осмислено дискусійну історіографічну проблему про характер політичної групи українців польської культури. Реконструйовано історію її розвитку, зокрема, показано роль В. Липинського у цьому процесі, у тому числі його організаційну та видавничу діяльність щодо започаткування пресових органів «Przegląd Krajowy», «Przegląd Ukraiński» та «Życie Ukraińskie». Проаналізовано причини, через які течія не еволюціонувала у потужний політичний напрям. Доведено, що групу українців-латинників слід розглядати як спробу започаткування консервативного крила в українському національному русі.

Ключові слова: українці-латинники, українці польської культури, територіалізм, українська політична нація, консерватизм, В. Липинський, «Przegląd Krajowy», шляхта.

Одним із пріоритетних завдань вітчизняної історичної науки є дослідження українського національно-визвольного руху. Адже боротьба будь-якого народу за незалежність, що виступає доказом його прагнення до самостійного політичного існування, є однією з важливих підстав легітимізації сучасного державотворення. Багатоаспектність історії визвольних змагань українців вимагає вивчення всіх їхніх виявів, у тому числі й нетипових, що контрастували з провідними напрямними.

Однією з таких «нетипових» сторінок вітчизняної минувшини слід уважати спробу теоретичного оформлення й практичної реалізації ідеології територіалізму та крайового патріотизму, що виявилися в організації політичної групи українців польської культури, виданні польськомовного часопису «Przegląd Krajowy», призначеного для навернення спольщеної шляхти українського Правобережжя до участі в українському русі, а поляків цього регіону – до виконання обов'язку перед українським народом, що мав полягати у підтриманні ними українського національного відродження.

Досі згадана проблема вже діставала висвітлення у вітчизняній науковій літературі, але не так спеціально, як принагідно. До найбільш значущих розвідок, що так чи інакше торкалися нашої проблеми, слід віднести, зокрема, публікації Н. Черкаської [1], І. Гирича [2, 3], Б. Ганцажа [4], Д. Дорошенка [5], Я. Пеленського [6], І. Передерій [7], Т. Осташко [8]. Більшість із них присвячена постаті ідеолога й засновника руху українців-латинників (або українців польської культури) В'ячеслава Казимировича Липинського – поляка за походженням, який

вибрав для себе українську політичну ідентичність. Спеціального ж усебічного висвітлення у науковій літературі ця тема досі не діставала.

Виходячи з такого стану історіографічного розроблення проблеми, ми ставили за мету висвітлення історії та з'ясування місця течії українців-латинників у національно-визвольному русі України початку ХХ століття. Для досягнення цієї мети логічно було розв'язати такі дослідницькі завдання: визначити чинники, котрі вплинули на появу згаданої політичної течії, осмислити дискусійну історіографічну проблему про характер політичної групи українців польської культури, з'ясувати сутність її ідеології, проаналізувати причини, через які течія не еволюціонувала у потужний політичний напрям.

Оскільки репрезентувати групу українців-латинників, за задумом В. Липинського, мали насамперед представники сполонізованих українських родів Правобережжя (передусім шляхетських), а також поляки, котрі проживали на українських землях, то варто розпочати з'ясування історії зародження цієї політичної течії з характеристики панівних серед відповідної суспільності поглядів і політичних переконань. На початку ХХ століття серед польської та сполонізованої шляхти Царства Польського і Західного краю панувало два політичні напрями. Уособленням польської національної ідеї стали націонал-демократи (ендеки, або «вшехполяки») на чолі з Р. Дмовським, запеклим ворогом українського відродження. Ендеки проголосили гасло відродження польського національного руху, що мав на меті відновлення незалежної Польщі [9, с. 111]. Обстоюючи інкорпорацію земель Поділля, Волині й Східної Галичини в майбутню Польську державу, Р. Дмовський уважав нереальним відновлення її в кордонах 1772 року [10, с. 68]. Одночасно вшехполяки відмовляли українцям у праві й спроможності власного державотворення, твердили про їхню відсталість. Натомість поляків проголошували носіями європейської культури, що виконують для українців роль відсутньої у них політичної еліти.

«Наступальний варіант» національної ідеї ендеків не дістав підтримки серед консервативно налаштованої польської аристократії. Феномен подвійної історичної свідомості полонізованої шляхти зі східних «кресів», що виявлявся, з одного боку, в усвідомленні нерозривних зв'язків з історією краю, де впродовж віків мешкали предки, а з іншого – у відчутті невід'ємної приналежності до «польської політичної нації», – наприкінці ХІХ століття втілювався у так званій крайовій ідеології. Під час революції 1905 – 1907 років між ендеками та крайовцями розгорнулася ідеологічна боротьба, суть якої виявлялась у виборі національних (польських) чи крайових пріоритетів у розв'язанні польського питання [1, с. 195].

В. Липинський, котрий тоді уже був фактичним учасником українського руху, вирішив привернути до нього і спольщене шляхетство. На відміну від хлопоманів В. Антоновича, Т. Рильського, він не хотів поривати з власним соціальним станом, котрий, на його переконання, мав прислужитися справі українського державотворення, як це було за доби Хмельниччини. Пізніше він писав: «Ніколи я не вирікався і не вирікаюсь того, що належу до польського шляхетського роду, од віків осілого на Україні. ...Шляхтичами польськими були: Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Станіслав Кричевський, Іван Богун, Юрій Немирич... Дякую Богові, що маю в собі кров тих, що сотворили саму ідею, само поняття політичне сучасної нашої України» [11, с. XXVIII – XXIX]. Отже, діяч

прагнув, щоб шляхта всіма засобами своєї економічної та культурної сили знову спричинилася до українського національного зростання, не змінюючи при цьому власної соціальної сутності [12, с. 160 – 161]. Програмою-максимум для нього вже тоді була самостійна Україна, виборювати котру і мала, на його думку, з природи державотвірна верства – шляхетство. Ця верства в Україні, як відомо, мала однією зі своїх характерних ознак денационалізованість: на Лівобережжі – зрусифікованість, на Правобережжі – сполонізованість.

Тому метою В. Липинського було притягнути осіб, що до того часу орієнтувалися на польську національну ідею, до українського руху. Для цього діяч обґрунтував теорію територіалізму. Формування цієї теорії у В. Липинського було тісно пов'язане з його історичними студіями, котрі він розпочав від середини першого десятиліття ХХ століття. Дослідження, як відомо, стосувалися польсько-українських взаємин на тлі боротьби України за державність. Історичні студії В. Липинського, який відчував глибокий зв'язок із власним соціальним станом, з одного боку, та любов до рідної української землі – з іншого, на нашу думку, й відіграли тут вирішальну роль. Теорія набула завершеного вигляду в 1908 році, коли В. Липинський наприкінці літа – восени об'їхав кілька міст Правобережної України, «...виголошуючи відчити, в яких закликав місцеве польське громадянство повернутися до своєї, себто до української, народности» [13, с. 140]. Польськомовний відчит мав назву «Участь української шляхти в житті українського народу на тлі його історії та теперішні відносини» і був генетично пов'язаний із брошурою, що побачила світ у Кракові наприкінці 1908 року під заголовком «Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów» («Шляхта на Україні. Участь її у житті українського народу на тлі його історії»). Сутність теорії зводилася до ідеї, що спольщена і польська шляхта в Україні повинна виявляти патріотизм до землі, на якій вона живе, й пам'ятати про обов'язок, який вона має, як верства більш культурна, перед українським народом.

Ідея, котру хотів зреалізувати В. Липинський, була не з простих і потребувала відповідної популяризації серед потенційних прибічників. Із весни 1908 року діяч розпочав уживати заходи щодо заснування польськомовного часопису, котрий ширив би ідею територіалізму серед правобережної шляхти. Про всі заходи він детально інформував діячів українського руху по обидва боки Дніпра, з котрими мав тісні наукові та громадські зв'язки, – М. Грушевського, С. Томашівського, В. Доманицького, А. Шептицького.

Улітку 1908 року В. Липинський розпочав агітаційну роботу серед самого шляхетства Правобережної України. 2 серпня він прочитав один зі згаданих відчитів на з'їзді уманських дідичів. Учасників було близько 40 осіб. Із «стратегічних» міркувань відчит було виголошено польською мовою. Наступного дня відбулося його обговорення. Учасники дискусії висловили думку про необхідність видавати друкований орган крайовсько-територіалістичного спрямування [14, с. 354 – 359]. Дещо пізніше подібні відчити В. Липинський повторив у Києві та Луцьку [15, с. 335].

Заходи, вживані діячем, свідчили про те, що він прагнув переорієнтувати правобережну спольщену шляхту на територіально-патріотичний ідеологічний напрям на «українську політичну націю», теоретичне підґрунтя під який він і намагався підвести. Ця течія, за його задумом, мала влитися в український рух та творити в ньому до того часу неіснуючу консервативну складову. Однак відверто

заявити про це тоді було неможливо. В. Липинський, котрий, з одного боку, вже як «політичний українець» брав активну участь в українському русі, мусив визнавати за ним його демократичний характер (адже, як відомо, український політичний загал мав демократично-соціалістичну орієнтацію), а з іншого – не хотів розривати соціальних зв'язків із шляхтою й тому прагнув перетворити її полонізованих представників на таких же «політичних українців», як він сам. Пізніше він зазначав: «Моє українство, – це українство мого класу, так як я єсть рідний і вірний син свого класу» [16, с. 36]. Легше було повернути на свій бік крайовців, тому на них В. Липинський насамперед й орієнтувався. Для цього необхідно було чітко сформулювати цілі нового напрямку.

Ці завдання В. Липинський покладав на підготовлену ним брошуру «Шляхта на Україні». У ній висвітлювалася проблема ролі панства у суспільному житті та історії України. Праця мала три розділи. Два перші – історичні, в яких автор уперше спробував себе як історик-популяризатор. У них змальовувалося походження шляхти та її роль в історії українського народу, його державотвірних процесах. Автор аналізував процес колонізації української шляхти, наголошуючи що він призводив до перетворення шляхтича з місцевого обивателя на представника чужої культури, який керувався у своєму ставленні до цієї землі лише власними інтересами колоніста [17, с. 18]. З гіркотою показано й процес русифікації козацької старшини Лівобережжя, звабленої дворянськими привілеями Московської держави. Короткий обрис української історії В. Липинський доводив аж до початку ХХ століття. За тим він нагадував шляхті, що тепер настав час визначити своє ставлення до українського відродження. І додавав найсильніший аргумент: «Ми є шляхта тутешня, місцева – сини, народжені на цій землі, й кров з крові, й кість з кісті того народу!» [17, с. 36].

У третьому розділі автор закликав правобережну шляхту визначитися, до якого з політичних напрямів вона себе зараховує. При цьому він протиставляв ушехпольському та крайовському напрямам територіалістичний, котрий і намагався започаткувати. Окреслюючи його сутність, автор визначив його як українсько-демократичний [17, с. 74]. На наш погляд, таке його означення слід уважати дуже умовним. Це, швидше, була данина часові та чільним представникам українського руху. Відомо, що під час однієї із зустрічей В. Липинського з М. Грушевським вони обговорювали питання про консервативний напрям в українському русі. Професор тоді висловив переконання, що «у нас консерватистів не може бути». У листі до В. Доманицького у серпні 1908 року В. Липинський писав, що не згоджується із такою думкою [14, с. 508]. Отже, факт порушення діячем у розмовах із М. Грушевським теми консерватизму, а також послідовна думка щодо можливості його існування в українському русі свідчать про характер того політичного напрямку, котрий він намагався започаткувати.

В. Липинський промовляв до шляхти, за виразом Я. Пеленського, «аристократичними аргументами». Однак у них виразно окреслювався «державно-політичний аспект» його мислення, що виражався у приматі «політичного над етнографічним і фолклористичним» [6, с. 201], коли йшлося про встановлення національної приналежності. Намагаючись переконати свого читача, автор апелював до позитивного досвіду сусідів – шляхти на білоруських та литовських землях. Крайова ідеологія тамтешніх консерватистів, теоретично обґрунтована у

працях Р. Скірмунта, Б. Яловецького, М. Ромера [18], стала основою національної злагоди на цих територіях. Литовські поляки стверджували, що все корінне населення Литви, незалежно від його етнічно-культурної приналежності, є «громадянами краю» і тому належать до однієї політичної нації. Білоруське національне відродження, що розпочалося з 70–80-их років XIX століття, майже відразу отримало союзника в особі представників крайової ідеології [19, с. 357]. Ідею спільної української політичної нації й прагнув покласти в основу власної територіалістичної концепції В. Липинський.

Книжку одразу після виходу в світ заборонила цензура. А звістка про її вихід викликала інтерес серед очільників українства. Багато хто з них звертався до автора, щоб дістати примірник [20, арк. 1; 21, арк. 1 зв. – 2; 22, арк. 1 зв.]. Д. Дорошенко, дізнавшись про книгу, заходився шукати її по книгарнях. Пізніше він звернувся до В. Доманицького, щоб той допоміг одержати працю від автора. Дмитро Іванович згадував, що «книжка зробила на всіх велике вражіння» [23, с. 29]. Від В. Липинського дістав книгу й Б. Грінченко. Інтерес до неї виявив також І. Франко, котрий навесні 1909 року перебував у Києві [24, с. 57 – 58]. Про його цікавість до брошури Д. Дорошенко писав у листі до В. Доманицького: «Франко як був тут, та дуже хотів мати книжку Липинського «Szlachta»» [25, арк. 1 зв. – 2].

Рецензія на працю з'явилася у львівському «Ділі» у грудні 1908 року. Її автор схарактеризував брошуру, як «credo» людини, що перейшла «до кінця еволюцію повороту до народності, покиненої батьками, що виступає як уповні свідомий член українського національного організму». На його думку, для В. Липинського «Szlachta» мала таке ж значення, як для Антоновича його «Сповідь» [26, с. 2].

Заборона книжки «підрізала крила» її авторові в задуманій ним справі ширення ідеї територіалізму. Тим не менше праця В. Липинського викликала страх серед ендеків. Як свідчив Д. Дорошенко, «поляки її скуповували по книгарнях і нищили» [13, с. 140]. Східногалицька «Gazeta narodowa» кілька разів приділяла увагу брошурі, навмисне перекручуючи висунуті в ній ідеї. Так, часопис закидав В. Липинському домагання, щоб католицька шляхта в Україні повернулась до православ'я. З приводу цих нападок «Діло» писало, що коли часопис «видуманими нісенітницями береться поборювати ідею брошури Липинського, то се знак, що ідея велика й могутча, а її противники дрібні й марні» [27, с. 2]. Не оминули увагою брошуру і російські націоналісти. Її було згадано у працях українофоба С. Щоголева. Автор називав брошуру закликом до поляків у справі сприяння розвитку української культури [28, с. 188] та звинувачував В. Липинського у «відхрещуванні від імені поляка» [29, с. 455]. Звичайно, закиди опонентів були неправдивими, адже метою В. Липинського була не зміна культурно-національних ознак (мови, релігії) польської та сполонізованої шляхти, що мешкала на українській землі, а зміна її політичної ідентичності – з польської на українську. Звідси й назва політичної групи – «українці-латинники», або «українці польської культури».

Незважаючи на те, що брошура практично не виконала агітаційної ролі у справі ширення ідеї територіалізму, Липинський не полишав думки про дальші політичні кроки. Він вирішив зібрати з'їзд представників правобережної шляхти. Практично всю організаційну роботу з підготовки з'їзду В. Липинський провадив особисто.

22 лютого 1909 року в Києві, в помешканні відомої громадської діячки Францішки Вольської на вулиці Фундуклеївській відбувся з'їзд поляків-правобережців, що проголосили себе «українцями польської культури». Більшість із них представляла шляхетську верству. Учасників з'їзду було близько 35 осіб [13, с. 141]. Серед них луцький адвокат Антоній Станевич, письменник Людвік Сідлецький (Сава Крилач), Антоній Васютинський, видавець газети «Світова зірниця» Йоахим Волошиновський, Адам Рокицький, граф А. Холоневський з Вінниччини, земський діяч Київщини, поміщик Станіслав Горватт, Францішка й Стефан Вольські, поміщик з Полтавщини С. Мазаракі, історик і видавець історичних пам'яток Людгард Грохольський, Владзімеж Грохольський, пізніший запеклий пресовий опонент Липинського Едвард Пашковський, київський літератор і газетяр Леон Радзейовський, літературознавець і журналіст Тадеуш Міхальський, подільські дідичі Август Іванський (молодший) та Францішек Котович й інші.

Цікавим є те, що В. Липинському вдалося залучити до участі у з'їзді не лише прихильників крайовства, а й деяких ендеків. Серед останніх – В. Грохольський, ініціатор створення на Правобережжі конспіративної організації «Zizeszenia» («Об'єднання») на вшехпольській платформі [1, с. 197], засновник газети «Dziennik Kijowski». Він «сприяв» перетворенню часопису в партійний орган ендеків, адже в першому його числі редакція офіційно визнавала необхідність співпраці з українцями [30, с. 1]. Таких же поглядів дотримувався й Е. Пашковський. Пізніше ці діячі відійдуть від фактичної участі в русі українців-латинників.

На з'їзді були присутні як гості й українці: Д. Дорошенко, Є. Чикаленко, Ф. Матушевський та С. Єфремов. Головну доповідь виголосив В. Липинський. Згодом вона була видрукowana у Кракові у вигляді брошури «Nobilis Ruthenus. Nasze stanowisko na Rusi-Ukrainie. Zagajenie prywatnego zebrania w K...w lutym 1909 r.» [2, с. 626]. Резолюції з'їзду проголошували, що його учасники, визнаючи себе громадянами України, тісно зв'язаними своїми інтересами з українським народом, мають стати до праці, спрямованої на політичне, соціально-економічне та національно-культурне відродження українського народу. Для поширення цих ідей мав бути заснований київський тижневик «Przegląd Krajowy». З'їзд ухвалив підтримувати українські культурні прагнення шляхом закладання читалень, матеріальної підтримки українських просвітніх видавництв [5, с. 132 – 133]. На думку Д. Дорошенка, ця акція продовжувала традицію, започатковану хлопоманами. Але якщо В. Антонович надавав перевагу культурницькій праці серед народу, то В. Липинський зробив акцент «на політично-національний бік української справи» [13, с. 141].

Підготовча робота до заснування часопису була розпочата ще за кілька місяців до з'їзду. На видавця планувався Й. Юркевич – хлопоман, член Старої Громади. Однак той «рішучо одмовився» від пропозиції, мотивуючи це своєю давньою належністю до українського руху, а також невірою у справу «українізації» спольщеної шляхти [31, с. 1 – 2]. Потім діяч брав деяку матеріальну участь у видавництві, але дивився на справу песимістично. Врешті, відповідальним редактором часопису став Л. Радзейовський, співредакторами – Б. Ярошевський, що також походив зі спольщеної родини, був засновником УСП, та Т. Міхальський, а офіційним видавцем – сам В. Липинський. У документах

Київської «охранки» він зафіксований як редактор «Przeglądu» [32, арк. 8 – 10], очевидно, з огляду на його провідну роль у часописі.

Видання мало представляти три основні лінії, які В. Липинський намагався об'єднати концепцією територіалізму: польську консервативно-крайовську, українську демократичну та лінію українців-латинників, котру діяч уважав провідною. Цим міркуванням визначався склад редакції. Однак В. Липинському було складно знайти справжніх однодумців, котрі б ще мали б досвід редагування пресових органів. Відповідальний редактор Л. Радзейовський до цього працював у ліберальній газеті «Киевская мысль». У «Przegląd'і» він презентував польських консерватистів-крайовців. Б. Ярошевський, секретар редакції, мав представляти в газеті демократичну українську течію, а сам В. Липинський – течію українців-латинників. Від початку виходу газети її ідейний натхненник мав проблеми з членами редакційного комітету [33, арк. 1зв.].

У квітні 1909 року в Києві за підписом Л. Радзейовського вийшов проспект майбутнього часопису. В ньому стверджувалося, що «Przegląd Krajowy» ставить за мету «освітлювати місцеве життя з погляду інтересів українського народу» [34, с. 3]. Проспект презентував течію територіалізму і крайового патріотизму як політичну групу, котра вже існує де-факто, й був написаний від її імені. Фінансувати тижневик мали великі землевласники з числа римо-католиків. М. Грушевський спеціально наголошував В. Липинському на тому, що фінансове забезпечення видання повинно йти «тільки з польських рук» [14, с. 356], щоб ніхто не сприймав його видавців за політичних провокаторів. Найбільшу фінансову допомогу часопису надав меценат М. Тишкевич [1, с. 201, 204]. Серед видавців газети були також графиня Монтрезор, галицький громадський діяч В. Федорович [2, с. 654 – 655], а також дядько В. Липинського – А. Рокицький [35, с. 387]. Однак фінансове питання було постійно актуальним для газети. І його розв'язання лежало на плечах В. Липинського. Перше число газети побачило світ 13 травня 1909 року. Майже відразу вона перетворилася на двотижневик, а після появи п'ятого номера виходила нерегулярно. Всього вийшло в світ 12 номерів (останній – за 5 січня 1910 року – здвоєний). А 4 лютого того ж року відбулося зібрання «уділовців та прихильників» часопису, після якого часопис припинив існування [36, с. 415].

«Przegląd Krajowy» став помітним явищем в українському національно-культурному житті 1909 року. Його напрям В. Липинський у листі до В. Доманицького визначив як «т. зв. територіяльно-демократичний» [14, с. 557]. У цьому випадкові вживання терміна «демократичний» є до певної міри правомірним, оскільки часопис презентував три лінії, об'єднані спільною концепцією територіалізму. Проте сам В. Липинський головну мету газети вбачав у відродженні української шляхетської свідомості, котра перетворила б панство на одну з еліт українського народу. А це, у разі успіху, означало б появу в українському русі консервативної складової. Незважаючи на конфлікти, що раз у раз виникали в редакції, газета презентувала протягом восьми місяців насамперед концепцію територіалізму В. Липинського, бо майже в кожному номері вміщувалися його статті під власним іменем або псевдонімами «Ciwis» та «Українієс». Діяч часто готував ще й редакційні статті, більшість із яких мала програмовий для течії українців-латинників характер.

Наприклад, стаття «Україна чи Русь» була відповіддю на фельєтон під таким же заголовком польського історика О. Яблоновського, надрукований у «Dziennik'u Kijowski'omu», де автор виступив проти назви «Україна» й застерігав своїх земляків не вживати її і не перейматися українофільським думками. В. Липинський у відповіді закидає вченому ненауковий підхід до такої проблеми, як творення етнонімів, і доводить, що мета фельєтону була суто політична [37, с. 2]. Він наголошує, що частина спольщених шляхтичів на Україні, «йдучи за голосом совісти... повернула до свого народу й отверто назвалась українцями». Друга ж частина зберегла «унаслідоване від предків польське ім'я». Серед них і О. Яблоновський, що присвятив себе вивченню історії українських земель у складі Речі Посполитої, а тепер виступив різко проти українського національного відродження. Відповідаючи ж на питання «Україна чи Русь?», автор виголошує: «Коли ми бачимо, що зараз серед нашого народу називається «Україною» все, що рветься до життя, до світлої будучини..., то ми тут без огляду на те, за кого, як народ, ми себе вважаємо, ставимо своїм гаслом «Україну»» [38, с. 4].

«Przegląd Krajowy» поступово ширився. У серпні він уже мав близько 200 передплатників. Увесь наклад лічив 1000 примірників, з котрих після роздрібної торгівлі залишалось «дуже небагато» [14, с. 558]. Структурно видання поділялося на три відділи: громадсько-політичний, літературно-науковий та економічний. Більшість власних статей В. Липинський уміщував у політичному відділі.

Співробітництво із часописом вели такі діячі, як Д. Дорошенко, В. Доманицький, С. Єфремов, В. Пачовський, Я. Міодушевський, Л. Василевський. Багатьом із них В. Липинський особисто замовляв статті на певні теми. Він пропонував співробітництво у часописі й Д. Донцову. Діячі були знайомі з часу спільного лікування у польському курортному містечкові Закопане 1907 року. Різниця у їхніх світоглядах виявилася вже у той час, однак не була такою бескомпромісною. В часі еміграції Липинський твердив про те, що в санаторії він унікав зустрічей з Д. Донцовим через його «есдецьке нахабство» [36, с. 255]. Ймовірно, це було перебільшенням, викликане непримиренними розходженнями у поглядах та частими нападками в пресі речника інтегрального націоналізму на ідеолога гетьманського руху. А от у 1909 році діячі навіть епізодично листувалися [14, с. 547] і Липинський надсилав Донцову «Przegląd Krajowy». Донцов вагався прийняти пропозицію редактора, про що писав В. Доманицькому: «Хтів би написати щось для «Przeglądu», та боюсь, що дуже він толерантний і благочинний і стаття, написана з присушою мені делікатністю в виразах, – певно не пройде...» [39, арк. 2].

Поява часопису стала помітною подією в українському житті 1909 року. На початку травня С. Єфремов у листі до В. Доманицького писав про це так: «В Києві остання новина – це «Przegląd Krajowy». Липинський приїхав і працює як віл. Перше число, здається, розходить добре, хоч вельможне панство на всі заставки лається. Що вийде з цих заходів – не знати, хоч спроба, безперечно, дуже цікава» [40, арк. 1 зв.]. Газета була прихильно зустрінута українською демократичною пресою. У «Раді» час від часу з'являлися замітки про чергові числа видання. Українська газета зазначала, що «Przegląd Krajowy» «...єсть єдиний поки серйозний орган, в якому можливо польсько-українське єднання» [41, с. 1].

Натомість більшість польських газет, особливо «ендецькі», повели справжно боротьбу з «Przegląd'ом». Особливо запеклу обструкцію виданню чинили

варшавські часописи «Głos Warszawski», редагований Р. Дмовським, і клерикально-католицький «Dziennik powszechny». Останній, зокрема, надрукував статтю Гінвілла «Echa Kijowskie» («Київські відлуння»). На думку автора статті, «Przegląd Krajowy» «роз'ятрує стосунки до українців» серед поляків. Автор зазначав, що газета має себе за «речника «краєвого поступу» й виходить «під фактичною редакцією д. Вацлава Ліпінського, автора чудної книжки «Szlachta na Ukrainie»», котрий є, певно, «нащадок якогось отамана козацького», що «постановив вернути себе, «українця польської культури», українському рухові» [41, с. 1]. Неприхильно ставилися до газети й польські часописи, видавані в Україні, зокрема «Dziennik Kijowski». Відверту боротьбу з нею повів і один із колишніх її редакторів – Т. Міхальський, котрий, вийшовши зі складу редакції у липні 1909 року, оголосив В. Липинського «провокатором» і майже одразу започаткував «Польсько-український річник», у якому прагнув об'єднатися з українськими літераторами. Спроба ця навіть почала реалізовуватися: на заклик відгукнувся гурт українських письменників. Однак досить швидко альянс розвалився. Майже відразу за цим у «Раді» з'явилася стаття, в якій згадана спроба українських літераторів називалася необачною [42, с. 1].

Стаття у «Раді» була невипадковою. Спочатку газета подавала прихильні повідомлення про проєктований «Польсько-український річник». Однак 5 серпня 1909 року В. Липинський написав видавцеві «Ради» Є. Чикаленку листа, в якому пояснив, чому редакція «Przeglądu Krajowego» ставиться до дітища Т. Міхальського вороже. Зокрема, він підкреслював, що задля ширення ідеї політичного українства редакція його газети прагнула пробудити національну українську свідомість у представників спольщеної шляхти, щоб придбати в них «свідомих громадян України». Поляки ж, котрі брали участь у виданні, робили це «з... почуття обов'язку перед рідним краєм» [43, с. 496]. Прихильників своєї ідеї редакція тоді мала небагато, натомість одразу відчула шалений опір з боку ендеків. Одним з його проявів Липинський і вважав «Польсько-український річник».

У листі В. Липинський переконував Є. Чикаленку, що започатковане Т. Міхальським видання призначалося, щоб побити «Przegląd Krajowy» в очах громадянства їхньою ж зброєю – «симпатіями до українства». Однак ці симпатії оперті «на зовсім відмінних суспільних і психологічних мотивах». Для територіалістів їх підґрунтям мало стати визнання права за спольщеним громадянством пристати до політичної української нації, а також рішуче виявлення «політичного сепаратизму до Польщі, як умови горожанської праці поляків на Україні». Натомість група Міхальського прагнула робити «згоду з українцями» від імені «цілого і неподільного» польського народу, в яку В. Липинський не вірив. Тому він висловлював надію, що «Рада» займе відповідну позицію щодо конфлікту між двома редакціями [43, с. 496 – 498]. У цьому листі В. Липинського, на нашу думку, виявилось його виразне прагнення, щоб репрезентована ним течія українців-латинників сприймалася представниками українського руху як його невід'ємна складова. Він волів, щоб речник того руху – єдина щоденна українська газета – стала на її захист.

Отже, В. Липинському та його однодумцям доводилося постійно протистояти відвертим і замаскованим ворогам. Не було згоди й у середині редакції. Особливо складними були стосунки В. Липинського із Б. Ярошевським. Той, на кого

фундатор «Przeglądu» покладав найбільші надії, як на політичного українця, насправді виявився далеким від такого уявлення. Робота вже над першими номерами часопису засвідчила, що Б. Ярошевський хибно розуміє територіалізм В. Липинського, а отже, й мету видання. Для нього ідейний принцип тижневика полягав, насамперед, у відмові поляків від власного культурного минулого на користь українського демократичного руху [2, с. 638].

І все ж В. Липинський сподівався, що ширення ідей територіалізму через часопис принесе українському руху користь – «політично й культурно (хоч не національно)» приєднає до нього польські елементи. Найбільшу ж роль газети він убачав у «діференціації польського суспільства на територіялістів-українофілів і вшехполяків-українофобів». Однак уже в серпні 1909 року діяч зрозумів, що «для розбудження національної свідомості серед спольщеного суспільства» часопис «не робить ... майже нічого». Тому вже тоді у нього з'явився задум змінити склад його редакції на ідейно відданих територіялістів [14, с. 558].

В. Липинський задумав змінити і назву часопису. 16 грудня 1909 року він подав до канцелярії Київського губернатора заяву про бажання видавати у Києві щомісячний польськокомовний журнал «Przegląd Ukraiński». Його програма мала включати: 1) урядові заходи і розпорядження; 2) статті з питань суспільного, державного та економічного життя; 3) статті з питань літератури, науки й мистецтва; 4) повісті, романи, оповідання, поезія; 5) замітки; 6) огляди внутрішнього та закордонного життя; 7) огляди сучасної літератури; 8) новини книжкового ринку; 9) бібліографію [44, арк. 1]. Цю ідею він, попри все, планував утілювати спільно з Б. Ярошевським [45, арк. 1 зв.].

Про наміри змінити напрям часопису з «утраквістичного» на український діяч повідомив М. Грушевського восени 1909 року. Однак професор не підтримав цієї ідеї. На початку 1910 року «Przegląd Krajowy» впав через фінансові проблеми та недостатнє сприйняття його ідей ширшим загалом. Намір В. Липинського видавати спільно з Б. Ярошевським місячник чи альманах для українців-латинників не реалізувався через особистий конфлікт між діячами [14, с. 662].

Протягом усього дореволюційного періоду В. Липинський не полишав думки про розвій руху українців польської культури. На початку 1913 року він разом із соратниками поновив спроби започаткувати пресовий орган [36, с. 222]. Це мав бути місячник на кшталт «Украинской Жизни», що виходив у Москві з 1912 року за редакторством О. Саліковського й С. Петлюри. Його метою було ознайомлення російських читачів із українськими культурними надбаннями та піднесенням української національної свідомості. Планований українцями-латинниками місячник мав бути польськокомовним і називатися «Życie Ukraińskie». Розуміння В. Липинським його призначення виразно свідчить про еволюціонування територіалістичного світогляду діяча. Він уважав, що видання повинне бути органом започаткованого ним руху, а не всього польського елемента, як це було у «Przeglądzie» Krajow'omu», та мати суто український характер. Тому у відозві до можливих видавців місячника, остаточно зредагованій без його участі Ф. Вольською й Л. Сідлецьким, він виправив означення «społeczeństwo polskie» (польська громадськість), що мало вказувати майбутнього читача, на інше – «czytająca po polsku publiczność» («публіка, що читає польською») [14, с. 833]. У цій справі В. Липинський листовно радився із М. Грушевським. Однак уже тоді бачив її малоперспективність, оскільки серед його соратників майже не було

людей, що «могли писати й розумілись хоч трохи на політичній значущості слів» [14, с. 406 – 407]. Брати ж на себе одного весь тягар видавництва діяч не наважився.

Таким чином, В. Липинському не вдалося суттєво поширити ідею територіалізму серед спольщених верств в Україні у дореволюційний час. Як слушно зазначав Я. Пеленський, його виступ «на арену нашої історії був пізній», адже «шляхта як кляса тратила на переломі XIX і XX сторіч своє значення» [6, с. 199]. Сам В. Липинський уже в еміграції в листі до Д. Дорошенка пояснював свою поразку тим, що ті, хто в цілому прихильно поставився до ідеї територіалізму в теорії (несоціалістична, самостійна Україна), не сприйняли її щодо тактики. Бо малочисельність польського елемента з крайовськими традиціями не давала їм зважитися «на тактику активності супроти Польщі, супроти Росії та супроти повної байдужості щодо державницьких українських питань серед української інтелігенції» [14, с. 636]. Адже відомо, що у державно-політичному плані переважна більшість очільників українського руху орієнтувалася не на державну незалежність України, а на її автономію у складі демократизованої Росії, а тому на порядок денний ставили не так національне, як соціальне визволення українців.

Останнє особливо дошкуляло В. Липинському. Доказ цього знаходимо у його короткій листовній полеміці з В. Винниченком 1912 року. Її приводом стала поява друком брошури письменника «О морали господствующих и угнетенных. Открытое письмо моим читателям и критикам» (Львів, 1911), що була відповіддю на критику з боку представників українства п'єси «Щаблі життя». У ній Винниченко проголошував свою знамениту теорію «чесності з собою», спрямовану проти лицемірства суспільної моралі. Письменник надіслав В. Липинському брошуру, і той відгукнувся на неї розлогим листом, де висловив свої погляди не лише на питання суспільної моралі, а й на інші важливі соціальні теми, заторкнуті у творчості письменника. Аналізуючи роль соціалістичної інтелігенції в українському русі, котра була репрезентантом «робітничих мас» і намагалася відсунути від «політичної революції» консервативні елементи – «поміщичих синів», В. Липинський покладав на цю першу обов'язок «сказати українським масам слово повного, а значить не тільки соціального..., але й політичного і національного визволення» [46, с. 672]. Отже, рух українців-латинників діяч хотів бачити як складову українського національного руху, кінцевою метою якого, в його розумінні, була державна незалежність України.

Незважаючи на загальну невдачу спроб політичної «українізації» спольщених елементів, В. Липинського слід уважати фундатором концепції територіалізму, що спиралася на дві провідні ідеї – консерватизм та політичну самостійність України. Рух українців-латинників, що мав цю концепцію за власне політичне кредо, слід розглядати як паросток консервативної течії в українському національному русі, котрий так і не дав у дореволюційний час реальних політичних плодів.

Список використаних джерел

1. Черкаська Н. Польська шляхта на Правобережній Україні початку XX ст.: національна ідея чи крайова ідеологія? / Н.О. Черкаська // Український археографічний щорічник. – К., 2007. – № 12. – С. 186 – 206.
2. Гирич І. Конфлікт між В. Липинським і Б. Ярошевським у тижневику «Przegląd Kraju» (Листи В. Липинського до Б. Ярошевського (1910) та

- Б. Ярошевського до М. Грушевського (1914)) / І.Б. Гирич // Український археографічний щорічник: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 13/14. – С. 619 – 663.
3. Гирич І. Вячеслав Липинський у світлі його листування з дореволюційних часів / І.Б. Гирич // У кн. В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолокип, 2003. – С. 83 – 118.
  4. Gancarz W. «My, szlachta ukraińska...» Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego. 1882–1914 / W. Gancarz. – Kraków: Arcana, 2006. – 330 s.
  5. Дорошенко Д. З перед тридцяти літ (До історії заснування «Przeгляд'у Krajow'ого» в Києві / Д.І. Дорошенко // З минулого. Збірник. – Т. 1. – Варшава, 1938. – С. 126 – 138.
  6. Пеленський Я. Вячеслав Липинський / Я. Пеленський // Збірник Української літературної газети 1956. – Мюнхен, 1957. – С. 197 – 213.
  7. Передерій І.Г. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець / І.Г. Передерій. – Полтава: видавництво ПолтНТУ, 2012. – 622 с.
  8. Осташко Т.С. В'ячеслав Липинський: постать на тлі доби / Т.С. Осташко // Український історичний журнал. – К., 2007. – № 2. – С. 113 – 130.
  9. Павельєва Т. Польская фракция в Государственной Думе 1906 – 1914 годов / Т. Павельєва // Вопросы истории. – М., 2000. – № 3. – С. 111 – 120.
  10. Репринцев В. Україна в польських зовнішньополітичних доктринах / В.Ф. Репринцев / У кн.: Українська державність у ХХ ст.: Історико-політологічний аналіз. – К., 1996. – С. 63 – 83.
  11. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В.К. Липинський / В'ячеслав Липинський. Твори, Архів, Студії / Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – К., Філадельфія, 1995. – Т. 6: Твори. Політологічна секція / За ред. Я. Пеленського. – 472 с.
  12. Dorošenko D. V. Lipinsky (Ein Nachruf) / D. Dorošenko // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – 1931. – Band III. – S. 157 – 166.
  13. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1917 рр.) / Д.І. Дорошенко / К. Галушко (передм.). – К.: Темпора, 2007. – 272 с.
  14. В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.: Смолокип, 2003. – 960 с.
  15. Козак М. З життя і діяльності Вячеслава Липинського / М. Козак / У кн.: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 334 – 342.
  16. Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921 – 1930 рр.) / Упоряд. М. Дядюк; Відп. ред. серії Л. Головата; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2004. – 156 с.
  17. Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życie narodu ukraińskiego na tli jego dziejow / W. Lipiński. – Kraków, 1909. – 88 s.
  18. Див.: [Skirmunt R.] Głos przeszłości i potrzeba chwili: Stanowisko szlachty na Litwie i Rusi. – Lwów, 1905. – 145 s.; [Jałowicki B.] Litwa i jej potrzeby:

- Narodowy katechizm Litwy. – Wilno, 1905. – 232 s.; Romer M. Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie. – Kraków, 1906. – 98 s.
19. Смелянчук А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – 1917 / А.Ф. Смелянчук. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 503 с.
  20. Відділ рукописів та фонду текстології Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України (далі – ВРФТ ІЛШ), ф. 47, спр. 588. Лист Ф. Матушевського до В. Доманицького з Боярки до Закопане від 31 січня 1909 р. – Автограф. – 2 арк.
  21. ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 236. Лист Д. Дорошенка до В. Доманицького від 9 грудня 1908 року з Києва до Закопане. – Автограф. – 2 арк.
  22. ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 237. Листівка Д. Дорошенка до В. Доманицького від 24 грудня 1908 року з Києва до Закопане. – Автограф. – 1 арк.
  23. Дорошенко Д. Пам'яті В.М. Доманицького / Д.І. Дорошенко // Спудей: Неперіодичний орган Академічної Громади Студентів Українського Педагогічного Інституту ім. М.П. Драгоманова у Празі. – Прага, 1926. – Ч. 4. – С. 23 – 30.
  24. Євген Чикаленко. Щоденник (1907 – 1917). У 2 т.: Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.
  25. ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 244. Лист Д. Дорошенка до В. Доманицького від 16/29 квітня 1909 року з Києва до Закопане. – Автограф. – 4 арк.
  26. Лозинський М. Поворот до народності, покиненої батьками // Діло. – Львів, 1908. – № 293. – 30 (17) грудня.
  27. Політичні глоси // Діло. – Львів, 1909. – № 44. – 1 березня/16 лютого.
  28. Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи / С.Н. Щеголев. – К., 1913. – 476 с.
  29. Щеголев С. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / С.Н. Щеголев – К., 1912. – 588 с.
  30. Dziennik Kijowski: Pismo polityczne, społeczne i literackie. – Kijow, 1906. – № 1.
  31. Ярошевський Б. На смерть Д-ра Осипа Юркевича // Рада. – К., 1910. – № 258. – 13/26 листопада.
  32. Центральний державний історичний архів України (м. Київ) (далі – ЦДІАУК), ф. 275, оп. 2, спр. 58. Агентурні відомості про осіб, що належать до польської буржуазної націоналістичної партії ППС. – 1907 – 1910 рр. – 12 арк.
  33. ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 402. Лист Б. Лепкого до В. Доманицького з Кракова до Закопаного від 22 квітня 1909 р. – Автограф. – 2 арк.
  34. Рада: щоденна газета. – К., 1910. – № 86. – 17/30 квітня.
  35. Монтрезор А. Адам Рокицький (Некролог) / А.Й. Монтрезор // Хліборобська Україна. – Кн. 5. – Відень, 1925. – С. 387 – 388.
  36. В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. друга. Наукове видання. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – 624 с.
  37. Lipiński W. Ukraina си Ruś / W. Lipiński // Przegląd Krajowy. – К., 1909. – № 2. – S. 2 – 4.
  38. ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 218. Лист Д. Донцова до В. Доманицького від 23 червня 1909 р. з Відня до Закопане. – Автограф. – 2 арк.
  39. ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 264. Лист С. Єфремова до В. Доманицького від 8 травня 1909 р. з Києва до Закопане. – Автограф. – 2 арк.

40. Польські клерикали та українство // Рада. – К., 1909. – № 213. – 22 вересня / 5 жовтня.
41. Обережно собі вибіраймо приятелів // Рада. – К., 1909. – № 204. – 10/23 вересня.
42. Миронець Н. Листи В. Липинського до Є. Чикаленка (1909 – 1918 рр.) // Український археографічний збірник. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2007. – Вип. 12. – С. 489 – 516.
43. ЦДАУК, ф. 295, оп. 1, спр. 210. Уведомление Киевского губернатора от 23.12.1909 о выдаче Липинскому В.К. свидетельства на издание в г. Киеве журнала на польском языке «Украинское обозрение». Копия. – 1 арк.
44. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, ф. 317, № 679. Копія листа В. Липинського до Б. Ярошевського, написана власноруч В. Липинським і надіслана С. Єфремову. Краків. – 17 квітня 1910 р. – Автограф. – 4 арк.
45. Старовойтенко І. Два листи В'ячеслава Липинського до Володимира Винниченка (січень 1912 р.) / І. Старовойтенко // Український археографічний щорічник: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 13/14. – С. 664 – 678.

И. Г. Передерий

УКРАЙНЦЫ-ЛАТЫННИКИ КАК ЗАРОДЫШ КОНСЕРВАТИВНОГО ТЕЧЕНИЯ В ОБЩЕУКРАИНСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ ДВИЖЕНИИ НАЧАЛА XX СТОЛЕТИЯ

В статье на основе широкого круга источников, как опубликованных, так и архивных, освещены место и роль политической группы украинцев польской культуры (или украинцев-латынников) в украинском национально-освободительном движении начала XX века. Проанализированы причины и предпосылки организации упомянутой группы её идеологом Вячеславом Липинским. Прослежен процесс оформления политической платформы направления, основывающейся на идее территориализма и формирования украинской политической нации. Осмыслена дискуссионная историографическая проблема характера группы украинцев польской культуры. Реконструирована история её развития, в частности, показана роль В. Липинского в этом процессе, в том числе его организационная и издательская деятельность в органах прессы – «Przegląd Krajowy», «Przegląd Ukraiński» и «Życie Ukraińskie». Проанализированы причины, по которым течение не эволюционировало в мощное политическое направление. Доказано, что группу украинцев-латынников следует рассматривать как попытку основания консервативного крыла в украинском национальном движении.

Ключевые слова: украинцы-латынники, украинцы польской культуры, территориализм, украинская политическая нация, консерватизм, В. Липинский, «Przegląd Krajowy», шляхта.

I. H. Perederiy

THE UKRAINIAN-LATINS AS A GERM OF THE CONSERVATIVE TREND IN GENERAL UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY

On the basis of a wide range of sources, including published materials, archival documents found by the author, and Ukrainian and Polish periodicals of the researched period, the place and role of political group of the Ukrainians belonging to the Polish culture (or Ukrainian-Latins) in the Ukrainian national liberation movement of the early twentieth century are studied. The reasons and prerequisites for organizing the group by

its ideologist Viacheslav Lypynsky are analyzed. The factors that became the basis for its forming due to prevailing among relevant public (primarily Polonized nobility) views and political beliefs are found out. Particular attention is given to ideological political platform of the trend that was based on the idea of the territorialism. It is proved that V. Lypynsky's purpose was the political «Ukrainization» of denationalized nobility focused on the Polish national idea and bring it to the Ukrainian movement, and then – to turn it into the political elite who would lead the process of the struggle for Ukraine's independence. The author considers the debatable historiographical problem of the political nature of the group of the Ukrainians belonging to the Polish culture. In particular, it is stated that the political trend started by V.Lypynsky was geographically patriotic and had a conservative (not democratic, as some domestic scholars say) character with a focus on «Ukrainian political nation». The author makes an attempt to reconstruct the history of the political group emphasizing V.Lypynsky's role in this process, including his organizational and publishing activity in the press agencies «Przegląd Krajowy», «Przegląd Ukraiński» and «Życie Ukraińskie». The reasons why the Ukrainian-Latins did not evolve into a powerful political movement are analyzed. It is proved that one of the main reasons of failure was the domination of autonomist and socialist ideals among the Ukrainian leaders who perceived skeptically V. Lypynsky's conservative concept of independence. The thesis that the Ukrainian group of Polish background should be seen as an attempt to launch the conservative wing of the Ukrainian national liberation movement of the early twentieth century is proved.

Keywords: *Ukrainian-Latins, Ukrainian Polish culture, territorialism, Ukrainian political nation, conservatism, V. Lypynsky, «Przegląd Krajowy», nobility (szlachta).*

Надійшла до редакції 25 грудня 2014 року

* * *